

SOCIJALNA INTEGRACIJA OSOBA SA SMETNJAMA U RAZVOJU

Zovko Gojko

UDK: 376.1

Fakultet za defektologiju
Sveučilište u Zagrebu

Originalni znanstveni rad

S A Ž E T A K

Ljudi u društvu pripadaju različitim statusnim grupama. Presudni činilac društvenog statusa tih grupa jest njihova uloga u procesu proizvodnje. Društvene grupe koje se ne uspijevaju afirmirati na tržištu radne snage te aktivno ne participiraju u proizvodnji predestinirane su da zauzmu slabiji društveni položaj. One, ostaju izvan proizvodnje i u stanovitom smislu čine »suvišnu populaciju« Relativna veličina »suvišne populacije« varira u ovisnosti o vremenu i društvenim modelima, a najčešće ju konstituiraju: kronični bolesnici, starci, socijalno ugroženi, djeca bez roditelja, te osobe sa smetnjama u razvoju i poremećajima u ponašanju.

O relativno »suvišnom radničkom stanovništvu« pisao je i K. Marks, te utvrdio da ono varira shodno promjenama industrijskog ciklusa. Osim toga on je u proučavanju društva, odnosno ljudi u njemu, a u okviru toga i osoba sa smetnjama u razvoju polazio od toga, da su uvjeti njihova života preodređeni njihovim položajem u proizvodnji.

Iz toga slijeda da je i odnos društva prema tim osobama povezan s ekonomskom situacijom društva. S promjenama ekonomske situacije dolazi i do promjena mjera koje društvo poduzima prema tim osobama. Mjere koje određeno društvo službeno poduzima prema tim osobama označene su »oficijalnom ideologijom tretmana«. To je neka vrsta socijalnog instrumenta pomoću kojeg se ekonomske realnosti transformiraju u društvenu politiku u području odgoja, obrazovanja, rehabilitacije i socijalne zaštite.

U vrijeme socijalne ekspanzije i potražnje za radnom snagom, ta je ideologija optimistička i podupire rehabilitaciju, a u vrijeme ekonomske stagnacije koncentri- ra se na pasivne ciljeve i mjere socijalne zaštite.

Drugim riječima u periodu socijalne stagnacije naglasak je na mjerama socijalne zaštite i specijalnog obrazovanja u okviru zasebnih institucija (segregacija), a u periodu ekonomske ekspanzije u prvi se plan ističe potreba odgojno-obrazovne i socijalne integracije.

Na kraju se naznačuju neke pretpostavke socijalne integracije i ukazuje na potrebu uklanjanja socijalnih barijera u tom području.

UVOD

Ljudi u društvu pripadaju različitim statusnim grupama, slojevima i klasama ovisno o organiziranosti društva i o društvenim odnosima. Pripadnost tim grupama prije je posljedica modela organizacije društva nego karakteristika ljudi koji čine pojedine društvene grupe, slojeve ili klase pa je stoga i ta pripadnost u nekim društvima više, a u nekim opet manje izražena. Prema tome i sam način organizacije društva može kreirati različite statusne grupe. U skladu s time slabije ili jače izražene su razlike i prisutni antagonizmi i proturječnosti između tih društvenih grupa tako da različite društvene grupe imaju različit status u društvu. Presudni činilac društvenog statusa tih grupa jest njihova uloga u procesu proizvodnje. Društvene grupe koje se ne uspjevaju afirmirati na tržištu radne snage i koje aktivno ne participiraju u procesu proizvodnje, predestinirane su da zauzmu slabiji društveni položaj od onih društvenih grupa koje su direktno involvirane u proizvodnju i ostvaruju dohodak. Društvene grupe koje ostaju izvan proizvodnje Farber naziva »surplus population« (»višak populacija«).¹ Tu se populacija definira kao višak u odnosu na glavne društvene institucije prema kojima ona ostaje u drugom planu i zbog toga ima teškoće socijalne integracije. Struktura te društvene grupe koja ostaje izvan domašaja procesa proizvodnje vrlo je heterogena, a najčešće je konstituiraju: kronični bolesnici, socijalno ugroženi, društveno neadaptirani, djeca bez roditelja ili staratelja, starci te osobe s fizičkim ili psihičkim smetnjama, a u širem smislu u određenim društvima žene, crnci i sl. Relativna

veličina »višak populacije« varira u ovisnosti o društvenim modelima od jednog do drugog društva unutar jednog te istog modela te unutar jednog te istog modela te unutar jednog te istog društva od vremena do vremena. Te varijacije nisu toliko posljedica nekih bitnih promjena u karakteristikama »višak populacije« nego se prije svega javljaju kao posljedica promjena u socijalno-ekonomskoj strukturi društva. O »suvišnom radničkom stanovništvu« kao proizvodu i poluzi kapitalističke akumulacije i rezervnoj armiji radne snage te promjenama industrijskog ciklusa kao jednom od najenergичnijih pokretača njegove reprodukcije pisao je i K. Marx.²

DRUŠTVENI STATUS OSOBA SA SMETNJAMA U RAZVOJU

Proučavajući kapitalističko društvo Marx je u središte pažnje stavio relaciju proizvođača i sredstava za proizvodnju. To je, prema njemu, ono što čini privrednu strukturu društva, a ostale društvene fenomene, bili oni idejne ili materijalne naravi, Marx je označio nadgradnjom.³ Drugim riječima, promjene u društvenoj strukturi, društvenim formama ili u području društvene svijesti determinirane su promjenama ekonomske strukture društva. Polazeći od takva Marxova pristupa u proučavanju društva, položaj ljudi općenito, a u okviru toga i položaj osoba sa smetnjama u razvoju u društvu i njihovi uvjeti života defernirani njihovim položajem u proizvodnji. Iz toga slijedi da je i odnos društva prema tim osobama odnosno društveni tretman tih osoba povezan s ekonomskom situacijom društva, tj. promjenama opće ekonomske situa-

cije dolazi i do promjena mjera koje društvo poduzima prema tim osobama.

Za ilustraciju takve postavke podsjetimo se da je u tradicionalnom agrarnom društvu kao i u periodu rane industrijalizacije cjelokupna briga o osobama sa smetnjama u razvoju uglavnom situirana unutar porodice. Nešto kasnije odgovornost za tu populaciju postepeno preuzima i društvo koje u tu svrhu ustanovljava dobrotvorne i uslužne ustanove i organizacije koje su vodile brigu najprije o socijalnoj zaštiti, a kasnije i o školovanju te zapošljavanju te populacije. Takva oficijalna briga društva bila je određena svojevrsnom mentalnom slikom o onima koji su bili predmet te brige, a koja je počivala na sagledavanju mogućnosti i dosega tih osoba. Cjelokupna briga kao i ideje, stavovi te sistem vrijednosti na kojem se zasnivala ta briga društva nije bila ništa drugo nego izraz službenog stava i odnosa konkretnog društva prema tim osobama. Drugim riječima, to se može kvalificirati kao službeni pristup društva ili »oficijalna ideologija tretmana« koja nam zapravo kaže zašto se o nekim članovima društva vodi posebna društvena briga i što se takvom pomoći i takvim pristupom želi i može postići.⁴ Ideologiju tog tretmana konstituira svojevrsna mješavina sistema vrijednosti, znanja i stavova, a njen sadržaj određen je ekonomskom situacijom konkretnog društva te relativnom veličinom populacije o kojoj je riječ.

Prodor i ekspanzija industrijalizacije doveo je do usavršavanja sredstava za proizvodnju i novih produkcijskih odnosa što je imalo za posljedicu i promjene u društvenim odnosima. Pod utjecajem sve veće industrijalizacije društvo počinje da se restrukturu-

rira. Male radionice postepeno nestaju, a sve češće se javljaju velike i zajedničke. Nabujala industrija traži novu radnu snagu. To ima za posljedicu promjene u ideologiji tretmana pojedinih sektora društva. Sada je glavni cilj što više ljudi osposobiti da sudjeluju u proizvodnji. U sklopu te ideologije osobe sa smetnjama u razvoju, a posebno mentalno retardirane počinju se definirati kao zasebna kategorija radne snage i poduzimaju se mjere za njihovo obrazovanje.⁵ To obrazovanje označeno je kao specijalno, a svrha mu je bila da ih se osposobi da se brinu o sebi i da budu korisna radna snaga. Takva ideologija tretmana bila je za ono vrijeme optimistička i progresivna jer su, kako kaže jedan švedski autor iz 19. stoljeća, osobe sa smetnjama u razvoju uspjele »da se promijene od nekompetentnih i neproduktivnih u kompetentne i produktivne članove društva.«⁴ Upravo zbog toga što je proizvodnja trebala radnu snagu, postojao je i interes za osposobljavanje svih uključujući i osobe sa smetnjama u razvoju pa su se za njihovu rehabilitaciju, posebice za osposobljavanje mentalno retardiranih, tada najbrojniju kategoriju, ulagala znatna finansijska sredstva.

Međutim, nakon prve industrijske ekspanzije došao je period ekonomske stagnacije, što je naročito bilo evidentno 20-ih i 30-ih godina poslije I svetskog rata, kada je došlo do poznate ekonomske depresije zbog čega su radnici masovno gubili radna mjesta i ostajali bez posla. Sada se javlja višak radne snage pa to uvjetuje relativni porast, tzv. »višak populacije«. Kako industrija više nije ekspandirala, ona nije trebala novu radnu snagu pa je to imalo utjecaja na promjene u ideologiji tretmana. Sada više nije

cilj, kao u ranijem priodu, da se obrazuje, habilitira pa i rehabilitira i osobe sa smetnjama u razvoju kako bi ih se učinilo podobnim za posao i proizvodnju. Umjesto toga na populaciju tih osoba počinje se gledati kao na osobe koje ugrožavaju društvo i za njega predstavljaju svojevrstnu ekonomsku opasnost, prije svega zato što ne sudjeluju u proizvodnji. To je dalje dovelo do toga da se počinju afirmirati i negativni stavovi prema tim osobama pa se npr. mentalno retardirane počelo povezivati s moralnom defektnošću, a javile su se i neke ideje o njihovoj društvenoj opasnosti sa stanovišta biologije rase. Tadašnje se društvo nastojalo zaštititi od te opasnosti ili bolje reći »quasi opasnosti« segregacijom tih osoba u zasebne institucije pa čak i isterilizacijom. Dakle, obrazovanje koje je započelo u optimističkom pedagoškom duhu ustupilo je mjesto mjerama za zaštitu društva uključujući i dokidanje sredstava za obrazovanje i osposobljavanje tih osoba.

Navedene povijesne datosti idu u prilog tvrdnji prema kojoj je tretman osoba sa smetnjama u razvoju prije svega determiniran zakonitostima i karakteristikama ekonomskih prilika određenog društva i vremena te relativnom veličinom populacije tih osoba. Dominantna uloga tih faktora naročito je uočljiva kada se radi o suviše malim društvenim grupama koje nisu u stanju da se same bore i izbore za sebe i svoj položaj u društvu jer im je moć utjecaja u konkretnom društvu skromna ili nikakva. Ovdje se, oficijalna ideologija tretmana javlja socijalnim instrumentom pomoću kojeg se ekonomske realnosti transformiraju u društvenu politiku u području obrazovanja i socijalne zaštite. Kao što

smo vidjeli, u vrijeme ekonomske ekspanzije i nestašice radne snage ta ideologija zastupa optimistički pristup i inzistira na rehabilitaciji, a u vrijeme ekonomske stagnacije više se koncentrira na pasivne ciljeve i mjere socijalne zaštite.

Iznimku u tom smislu predstavljaju npr. osobe s jače izraženim smetnjama u razvoju koje su i u vrijeme ekonomske ekspanzije uglavnom ostajale izvan proizvodnje premda je i način njihova tretmana ovisio o ekonomskoj snazi društva. To se dogodilo zbog tog što se na njih gledalo kao na neproduktivne članove društva u čije se osposobljavanje ne isplati investirati. Službena ideologija tretmana, dakle, primarno se usmjeravala na slučajeve lakših i umjerenih smetnji, ali se postepeno u ovisnosti o financijskim mogućnostima briga počinje protezati i na teže slučajeve smetnji u razvoju.

Da bismo bolje razumjevali tendencije k socijalnoj integraciji, nužno je razmotriti neke od razloga zbog kojih je ona postala suvremenom oficijalnom ideologijom društva prema osobama sa smetnjama u razvoju.

SOCIJALNA INTEGRACIJA — OBLIK REAKCIJE NA SOCIJALNU SEGREGACIJU

Već je naprijed istaknuto da separiranje od rada i proizvodnje predstavlja osnovu socijalne segregacije osoba sa smetnjama u razvoju čiji je život u tim uvjetima obojen njihovom ulogom neproduktivnih konzumera socijalne pomoći. Dakle, odsustvo iz aktivne proizvodnje uzrokuje socijalnu izolaciju i segregaciju i pogoduje razvoju ideologije segregacijski fundiranih teorija odgoja, obrazovanja, reha-

bilitacije i socijalne zaštite osoba sa smetnjama u razvoju. Teorijski gledano, u osnovi segregacijskog pristupa leži shvaćanje da je smetnja u razvoju apsolutan defekt koji se ne da izmijeniti. Stoga se pažnja usmjerava na pojedinca i njegovu smetnju. Pojedinaac se uzima, prije svega i iznad svega, kao osoba sa smetnjom u razvoju i prema toj njegovoj osobnoj karakteristikici diferencira ga se od drugih individuuma. To je jedan od razloga što se takva osoba i nije smatrala ravnopravnom ostalim ljudima. Budući da ih se uzimalo različitim od drugih, trebalo ih je tretirati različito. Segregacijski tretman, dakle, proizilazi iz shvaćanja da je priroda kreirala nekompletno ljudsko biće pa se treba prilagoditi datom redu stvari. Shodno takvu pristupu segregacija tako reći i proizilazi iz same prirode smetnji u razvoju. Segregacijske mjere koje se poduzimaju u svrhu socijalne zaštite osoba sa smetnjama u razvoju nerijetko su potencirale njihove smetnje i dovodile do tzv. sekundarnih posljedica ili devijacija. Te iste mjere dovodile su i do etiketiranja tih osoba što je ugrožavalo njihove šanse da ih se promatra u terminima socijalne integracije ostalih i potenciralo njihovo izdvajanje iz okoline te vodilo njihovoj socijalnoj izolaciji, pa i svojevrsnoj socijalnoj alijenaciji. U takvim uvjetima težište tretmana je na mjerama socijalne zaštite i specijalnog obrazovanja u okviru zasebnih institucija pa se to stanje odnosno takve mjere također javljaju kao bitni mehanizmi segregacije.

Kao svojevrsna reakcija na takav segregacijski pristup javlja se ideja integracije koja smetnju u razvoju a priori ne promatra kao apsolutnu individualnu kvalitetu nego je pokušava

situirati u relaciju individuum — socijalna okolina odnosno pojedinac — društvo, čime se ističe relativna priroda smetnji u razvoju, što sa svoje strane omogućava da se segregacijski obojen pesimizam supstituira značajnim stupnjem pedagoškog, profesionalnog i societalnog optimizma. Umjesto isticanja devijacija, sada se naglašavaju sličnosti i identičnosti osoba sa smetnjama u razvoju i ostalih kao npr.: mi smo svi manje više slični, samo okolina odnosno društvo na nas postavlja različite zahtjeve kojima pojedinci u različitom stupnju mogu udovoljavati. Nasuprot okolini koja funkcionira na segregacijski način po osnovi prirodnog reda stvari socijalna integracija uzima se kao prirodno stanje, a to shvaćanje također ima nekih nedostataka, ali se na njih ovdje zbog kratkoće vremena nećemo osvrnati.

SOCIJALNA I FIZIČKA INTEGRACIJA

Kako se integrativnim pristupom nastoji narušiti pa i dokinuti segregacija između ostalog i ukidanjem segregacijskih te uvođenjem integracijskih mehanizama među kojima su i mjere socijalne politike, specijalnog obrazovanja i rehabilitacije u posebnim institucijama, treba se čuvati pogreške u shvaćanju da je primarni i glavni problem donošenje samih odluka o načinu tretmana i smještaju te zapošljavanju tih osoba odnosno pogreške da se integracija bilo socijalna bilo obrazovna poistovjeti s mjerama organa vlasti. Ukoliko učinimo pogrešku tog tipa, ona može dovesti do opasnosti da se previde ili zanemare mehanizmi segregacije koji djeluju u užoj i široj socijalnoj sredini. Ako se stvarno desi da idealiziramo socijalnu sredinu u smislu da je u njoj, u odno-

su na socijalnu pa i obrazovnu integraciju sve u redu, onda vjerojatno možemo računati sa suprotnim efektima, tj. da su poduzete oficijalne društvene mjere, a da se stanje nije bitno izmijenilo. U tom slučaju reducirana je samo fizička distanca i ništa više. Nije, dakle, dovoljno da ljudi žive pod istim krovom ili da rade u istoj radnoj organizaciji ili pohađaju isto odjeljenje u školi nego je potrebno da se osim reduciranja fizičke distance među njima, uključujući i osobe sa smetnjama u razvoju, uspostave međusobni odnosi radni i socijalni te obostrana komunikacija. Moramo, dakle, praviti razliku između fizičke i socijalne integracije u tom smislu da o integraciji govorimo samo onda kada se zaista radi o istinskoj socijalnoj integraciji, interakciji i interhumanom uzajamnom prihvaćanju te suradnji, a ne samo o fizičkom prisustvu osoba sa smetnjama u razvoju među ostalim ljudima. Prava socijalna integracija razumijeva uzajamne socijalne odnose i pripadnost kako skupini osoba sa smetnjama u razvoju tako i skupini osoba bez takvih smetnji. Treba, dakle, izbjeći situacije u kojima su osobe sa smetnjama u razvoju fizički integrirane, a socijalno segregirane. Čini se, međutim, izuzetno važnim naglasiti da integracija nije obično prilagođivanje sredini ili samo uklapanje u nju, kako se to nerijetko misli i u svakodnevnoj praksi dešava, nego ona razumijeva da osoba koja se integrira u grupu ili kolektiv unosi i nešto originalno svoje, čime daje prilog životu sredine u koju se integrira. Za ilustraciju primjera da fizička istovremeno nije i socijalna integracija navodim slučaj učenika Centra za odgoj i obrazovanje »Vinko Bek« iz Zagreba koji su prije nekoliko godina smješteni u

internat zajedno s videćim vršnjacima. Jedno preliminarno ispitivanje njihova položaja u tom internatu dalo je podatke koji pokazuju npr. da oni spavaju u zasebnoj sobi, da imaju posebnu sobu za učenje, da se u slobodnom vremenu rijetko družu s ostalima i sl. Dakle, odluka o njihovoj integraciji je od odgovarajućih samoupravnih tijela donesena i sprovedena ali bi sada trebalo intenzivno raditi na izgradnji istinskih odnosa između njih i videćih vršnjaka te šire okoline, što treba da pripomogne transformaciji njihove fizičke u socijalnu integraciju. Socijalna integracija nije, dakle, prvenstveno i jedino pitanje donošenja službenih odluka i mjera nego je to proces koji se odvija u socijalnoj realnosti.

UVJETI NASTANKA POKRETA SOCIJALNE INTEGRACIJE

Poslije II svjetskog rata pa sve do 60-ih godina bili smo svjedoci konstantnog ekonomskog rasta i progressa koji je, slično kao i u već spomenutom ranijem periodu, doveo do manjka odnosno potražnje radne snage. Treba istaći da su se već 50-ih godina osobe sa smetnjama u razvoju afirmirale kao nužna rezerva radne snage. Stoga se u to vrijeme poduzimaju društvene mjere da ih se primakne tržištu radne snage. Jedan od načina da se to postigne bila je i integracija tih osoba odnosno njihovo prihvaćanje i zapošljavanje u radne organizacije otvorene privrede. Ekonomski prosperitet u tom periodu doveo je do velikih strukturalnih promjena u društvu i utjecao na intenzitet urbanizacije. Istovremeno su povećani i zahtjevi na aktivnu radnu snagu, i to kako u pogledu sposobnosti tako i u pogledu njezne mobilnosti unutar procesa proiz-

vodnje. Zaoštrena potražnja u tom smislu dovela je i do otpuštanja radnika te shodno tome do povećanog pritiska na socijalnu zaštitu i društvene ustanove u tom području. Stoga je društvena zaštita tih osoba u porastu, sve je veća odgovornost na institucijama socijalne zaštite, a uloga obitelji kao centra socijalizacije, brige i zaštite postepeno se reducira.

Kako je broj osoba sa smetnjama u razvoju koje su u tom periodu ostajale bez posla, kao i broj novoevidentiranih osoba sve više rastao, nije se moglo, prije svega iz ekonomskih razloga, na klasičan način zadovoljiti njihove narasle potrebe. Naime, za eventualnu izgradnju institucija segregacijskog tipa trebalo je investirati daleko iznad mogućnosti. Integracija je, dakle, i ekonomski bila poticana i u tom smislu je imala svoju argumentaciju. Što se tiče njene političke atraktivnosti ona je bila prihvatljiva ne samo zbog toga što je jeftinija nego i zbog toga što se osobe sa smetnjama u razvoju situiraju u otvorenu, a ne u zatvorenu i izoliranu društvenu sredinu. Bitna promjena, međutim, nastupa 70-ih godina zbog toga što se ekonomski rast usporava pa čak i stagnira. Što se tiče visoko razvijenih zemalja one su u to vrijeme već imale veći broj integrirane djece i omladine, ali je u zapošljavanju došlo do velikih teškoća i vrlo jake segregacije. Ta segregacija na tržištu radne snage bila je svojevrsna osnova socijalne marginacije osoba sa smetnjama u razvoju. Sada je opet došlo do porasta nezaposlenosti, a to kako izgleda baš i nije privremeni fenomen. Prema predviđanjima ekonomista nezaposlenost će i dalje rasti. Zbog strukturalnih promjena u industrijskoj proizvodnji u budućnosti će doći do sma-

njenja opsega poslova i broja radnih mjesta. Tako npr. (prema Drambo, 1979) samo u Švedskoj je za posljednje dvije godine ukinuto 100.000 radnih mjesta.⁶ Kako se predviđa do 2000. godine bit će ukinuto oko 600.000 sadašnjih poslova ili radnih mjesta. Očekuje se da će to najviše pogoditi nekvalificirane i polukvalificirane radnike, a taj trend se već nazire u tzv. post-industrijskim zemljama. Taj će trend, kako izgleda, biti još i potenciran u narednom periodu tehnološkim razvojem u području mikroelektronike. U tom se smislu u jednom od izvještaja OECD-a kaže da će mikroelektronika kreirati i nova radna mjesta, ali da će ta nova radna mjesta (iako se ne zna koliko će ih biti) uglavnom zahtijevati više obrazovanja od onog koje je radniku bilo potrebno za obavljanje poslova koji će nestati. To će, čini se, biti prilika za one sa sposobnostima u matematici, prirodnim naukama, umjetnosti i tehnologiji. Na žalost, većina tih područja su takva da su za većinu multiplo oštećenih mladih, posebice onih s neurološkim i fizičkim smetnjama te mentalno reardiranih izuzetno teški, kaže se u spomenutom izvještaju iz 1979. godine.⁷ Suprotno je mišljenje iznio Conlay, 1973. godine, koji tvrdi da nova tehnologija i automatizacija neće eliminirati nekvalificirane poslove, jer tehnološki razvoj, kaže on, kida kompleksne radne operacije, a radnik može ostvariti visoku produktivnost samo ako obavlja ograničen broj radnih operacija.⁸ Spomenimo usput i ideju Farbera i Roycea, 1979. godine koji se bave istraživanjima usmjerenim na izjednačavanje ljudi prema sposobnostima apstraktnog funkcioniranja, tj. prema inteligenciji.¹ Racionalu za takvu hipotezu oni baziraju na brzom razvoju po-

dručja kao što su mikroelektronika i visoko usavršena mikrokirurgija. Postavljeni cilj bi se, prema toj hipotezi, ostvario ugradnjom mini-kompjutera u mozak. Ako uspije taj eksperiment, čimpanza bi uz pomoć priključenog kompjuera briljantno igrao šah, djeca mongoloidi bi mogla rješavati komplicirane diferencijalne jednačbe itd. Dakle, ne bi više bilo retardiranih, a i oni bi mogli preuzimati visoko kvalificirane poslove. Iako se ovdje radi samo o jednoj vrsti mentalnog eksperimenta, ipak je to saopćenje izazvalo živu raspravu među sociolozima, koja se uglavnom može svesti na pitanje: kakve bi reperkusije na društvo imao eventualni uspjeh takvog eksperimenta?

Spomenute teškoće zapošljavanja dovode i do preranog penzioniranja. Tako se npr. u skandinavskim zemljama značajan broj tih osoba penzionira između 16. i 34. godine starosti, a to se nerijetko dešava, i u našoj zemlji (Drambo, 1979).⁶ Kakvo je stvarno stanje zapošljavanja tih osoba, za ilustraciju nam može poslužiti podatak iz Švedske, u kojoj je npr. 1966/67. godine registrirano 25.000 osoba sa smetnjama u razvoju koje su tražile posao.⁷ Svega 13%, uključujući i 3% zaposlenih u zaštićenim uvjetima, našlo je posao dok ostali nisu mogli dobiti nikakav posao. Treba napomenuti da se to dešava u zemlji u kojoj poslodavac koji zaposli jednu takvu osobu prve godine dobiva povrat njenog osobnog dohodka u iznosu od 90%, a za naredne 3 godine 50% osobnog dohotka. Osim toga, društvo osigurava iznos u rasponu od 20.000 do 50.000 švedskih kruna kao pomoć poslodavcu za adaptaciju radnog mjesta. U skladu s dosad izloženim u toj zemlji se već nazire promjena ideologije tret-

mana koja, kako izgleda, neće biti optimistična kao u periodu afirmacije principa integracije. Stoga već sada neki autori govore o tzv. postintegrativnoj eri koju će vjerojatno karakterizirati slobodan izbor putova do socijalne integracije. U tom smislu već danas u internacionalnim razmjerima postoji poprilično slaganje da hendikepiranost kao društveni fenomen nije problem nekolicine ili male grupe nego da je to narastajući sudar s procesom industrijalizacije i ubranizacije (Magne, 1978). Na kraju ovog dijela kao kratku rekapitaciju još jednom podsjetimo na iznesenu zakonitost. Ekonomski porast zahtijeva više radne snage, a to uvjetuje da ideologija oficijalnog tretmana postaje optimistična i abiciozna. Poduzimaju se mjere da se i osobe sa smetnjama u razvoju dovedu bliže tržištu radne snage. Daljim strukturalnim promjenama trend prema integraciji se pojačava i zbog toga jer su integracijske metode jeftinije nego segregacijske.

PRETPOSTAVKE SOCIJALNE INTEGRACIJE

Aktualno stanje svjetske ekonomije obojeno je nezaposlenošću velikog broja ljudi, a ta nevolja nije mimoišla ni najrazvijenije zemlje. Većina nezaposlenih, a ne samo onih s teškoćama u razvoju, ima ozbiljne probleme kako da organizira svoj život i uključe se u društvo. Stanje populacije nezaposlenih još je više otežano u onim zemljama u kojima se, kada je u pitanju rehabilitacija, postupa striktno prema ekonomskim kriterijumima (štednja na području socijalne zaštite, zdravstva i prosvjete). Teškoće ekonomske naravi osjećaju se i u našoj zemlji što također utječe na proces

i uspješnost socijalne integracije u našim uvjetima. Karakteristika je našeg samoupravnog društva, međutim, da se u pitanjima socijalne zaštite, obrazovanja i rehabilitacije, naročito osoba sa smetnjama u razvoju, ne postupa uvijek striktno prema ekonomskim kriterijumima (mada ne treba zaboraviti da postoji obiman fond istraživanja kojima je potvrđena ekonomska opravdanost rehabilitacije).¹⁰ Solidarnost i uzajamnost u tom području u nas je snažno naglašena, što je imalo i ima za posljedicu da su u području obrazovanja, socijalne zaštite i rehabilitacije te socijalne integracije osoba sa smetnjama u razvoju postignuti zavidni rezultati.

Ipak se čini uputnim ovdje posebno istaći prisustvo narastajuće problematike osoba koje imaju teškoće socijalnog kontakta i socijalne integracije, a donekle su zapostavljene ne samo u znanstvenim istraživanjima nego i u neposrednoj praksi. Tu se misli na područja kao što su: alkoholizam, droga, kriminal, mentalne bolesti, emocionalne bolesti, emocionalne smetnje, nasilnost, destruktivnost itd. Broj teškoća i devijacija tog tipa u nekim je zemljama toliko porasto da tu populaciju neki autori označavaju terminom »socijalni dinamit«. Da bi se problemi osoba sa smetnjama u razvoju i onih s poremećajima u ponašanju i ličnosti mogli uspješnije rješavati u pravcu njihove pune participacije u životu radne i društvene sredine odnosno socijalne integracije, nužno je imati na umu prirodnu potrebu čovjeka da živi u društvu s drugim ljudima i raditi na kreiranju pretpostavki njihova uključivanja u život društva. U tom se smislu čine osobito važnim dalje unapređivanje društvenog odnosa prema tim osobama, suzbijanje pre-

drasuda i izmjena negativnih stavova, rad na unapređenju legislative, unapređenje sistema osposobljavanja, maksimalni razvoj individualnih potencijala, ukidanje socijalnih barijera itd.

Svaka od tih pretpostavki, kao i one koje ovdje nisu naznačene, zaslužuje poseban osvrt; ja ću se, primjera radi, osvrnuti samo na jednu od njih, i to na problem socijalnih barijera.¹¹ To činim zbog toga što je uklanjanje socijalnih barijera jedna od najvažnijih pretpostavki socijalne integracije na koju se subjektivno može utjecati. Te socijalne barijere najvećim su dijelom duboko usađene u organizaciju našeg života koji je uređen prema standardima osoba bez smetnji u razvoju, i to kako na području materijalnih tako i na području duhovnih vrijednosti. Standardi tih prosječnih vrijednosti ugrađeni su i ukorijenjeni u funkcioniranju institucija, pri koncipiranju zakona, različitih službi i usluga, u arhitektonskim dizajnima i projektima stambenih zgrada, u oblikovanju industrijskog namještaja, sredstava i alata itd. Naročito su u tom smislu ponekada rigidne i neelastične prema konkretnoj situaciji osobe sa smetnjama u razvoju koje se ne uklapaju u standard pojedine službe i uslužni servisi. Nije nimalo teško pretpostaviti koliko bi teško bilo npr. promijeniti zakon o građevinarstvu kako bi se u stambenim ili javnim zgradama i prometu i pri projektiranju stanova za invalide koji će raditi u kućnoj radinosti, dakle kod kuće, uklonile arhitektonske barijere koje ometaju integraciju. Sve to ukazuje da zadovoljavanje nekih specifičnih bioloških i socijalnih potreba osoba sa smetnjama u razvoju danas nije moguće osigurati bez organizirane društvene pomoći. Socijalne barijere nameću dodatne re-

strikcije osobama sa smetnjama u razvoju čije su potrebe, slično kao i kod ostalih ljudi, individualno obojene. Stanovitu prepreku socijalnoj integraciji čini i interpretacija ideje kompetitivnosti prema kojoj sve aktivnosti u određenom vremenu i prostoru moraju biti ekonomski rentabilne.

Za uklanjanje negativnih stavova treba pripremati osobe sa smetnjama u razvoju da se bore za sebe i proučavati situacije koje generiraju takve stavove i predrasude. Čini se da izmjena stavova prema osobama sa smetnjama u razvoju ide paralelno s promjenama bilo individualnih bilo grupnih stavova prema drugim različitim ljudima i grupama kao što su npr. etničke ili religijske grupe. Tako jačanje osjećaja tolerancije prema svim ljudima neovisno o njihovoj rasi, spolu, uzrastu, boji kože i sl. povećava šanse i za akceptiranje tih osoba. Suvremena industrijalizacija i urbanizacija društva podupire diferencijaciju stavova koji postaju sve više pozitivni jer u tim prilikama osobe sa smetnjama u razvoju »ulaze u igru« gdje se kvaliteti i sposobnosti tih osoba zamjećuju i uočavaju prije nego eventualni nedostaci.

Na kraju se čini vrijednim istaći da socijalnu integraciju moramo promatrati u relaciji prema odgojno-obrazovnoj i profesionalnoj. Bez odgojno-obrazovne i profesionalne ne može biti ni prave socijalne integracije, jer se one odvijaju paralelno. Ako se tako stvar postavi, onda nema opasnosti da se koncentriramo samo na školsku bez relacije sa socijalnom integracijom. Imajući na umu taj odnos vrlo je važno da se i odrasle osobe sa smetnjama u razvoju uključuju u proces permanentnog obrazovanja odnosno obrazovanja odraslih. Njihovo stalno poravnavanje s inovacijama u struci i društvu pridonosit će njihovoj radnoj i socijalnoj uspješnosti, što će sa svoje strane pozitivno utjecati na kvalitet njihova života (Thimm, 1978). U tom je smislu i Međunarodna organizacija rada (ILO) 1971. godine prihvatila rezoluciju o profesionalnoj rehabilitaciji i socijalnoj reintegraciji invalida rada i osoba sa smetnjama u razvoju, u kojoj je na prvom mjestu znanje, na drugom socijalna adaptacija odnosno integracija i na trećem ispunjenje osobnih životnih potreba.

LITERATURA:

1. B. Farber, E. Royce: The mentally retarded — valuable individuals or superflous population, Proceedings of the fourth congress of the International Association for the Scientific Study of Mental Deficiency, University Park Press, 1977.
2. K. Marx: Kapital, Kultura, Beograd, 1958, str. 457.
3. R. Pinker: Socijalna teorija i socijalna politika, Biblioteka socijalnog rada, Zagreb, 1974, str. 31.
4. M. Söder: Social integration and integration trough work of handicapped people, Stockholm, October, 1979.
5. R. W. Conlay: The economics of mental retardation, Baltimore, John Hopkins University Press, 1973.

6. L. Drambo: Integration of the functionally handicapped in basic school, Oslo, 1979.
7. O. E. C. D.: The education of the handicapped adolescent. Alternatives to work for severely handicapped people, Centre for educational research and development, CERI (HA) 79.11, Paris.
8. R. W. Conlay: The economics of vocational rehabilitation, Baltimore, John Hopkins University Press, 1965.
9. National Swedish Board of Education: Severely disabled leavers: employment, occupational therapy or pension, Information section, S — 106 — 42 Stockholm, 1979 — 02 — 19.
10. M. Blaug: An introduction to the economy of education, Harmondsworth, Middlesex, Penguin Books, 1972.
11. A. Hulek: Elimination of social barriers to the integration of disabled into community life, Educational and psychological interactions, University of Lund, School of education, Malmo, October, 1979, str. 64 — 70.

SOCIAL INTEGRATION OF HANDICAPPED CHILDREN AND YOUTH

S u m m a r y

Society is composed of people in different status groups. The most important factor determining the status of a certain group is its role in the employment and production process. Those social groups which do not experience success in the labour market and which do not actively participate in production are predestined to occupy inferior social status. They remain excluded from the production process and in a certain sense constitute a »surplus population«. The relative size of such a surplus population varies depending on prevailing social conditions and it is mostly composed of people who are chronically ill, elderly, socially disadvantaged, orphans, handicapped and persons with behaviour problems. Marx also wrote of the presence of a relatively »surplus labour population«, which, he contended, varies according to fluctuations in industrial cycles. Additionally, his basic theory of societal dynamics maintained that people's living conditions are determined by their position in production. This is valid for handicapped people as well. Therefore, a society's attitude towards handicapped persons is related to the economic situation.

Economic changes are reflected in changes in measures the society takes towards these persons. Measures taken towards these persons by a society thus represent »the official ideology of treatment«. This ideology of treatment may be considered as a kind of social instrument through which the economic realities are transformed into social policy in the field of education, rehabilitation and social welfare. During the periods of economic expansions and high demand for labour force, this ideology tends to be optimistic and supportive of rehabilitation programs, while during periods of economic stagnation, it tends to emphasize passive approaches to social welfare needs. In other words, during periods of economic stagnation stress is placed on social welfare measures and education services in segregated special institutions, while during periods of economic expansion educational and social integration are primarily emphasized.

Finally, some prerequisites to social integration are discussed as well as the need to remove social barriers in this area.